

Piotr Szukalski
Instytut Socjologii
Uniwersytet Łódzki
pies@uni.lodz.pl

Bilans małżeństw według województw w latach 1999-2017

Ostatnie dwudziestolecie to czas znaczących zmian w sferze zachowań demograficznych, zwłaszcza tych odnoszących się do małżeńskości i prokreacji. O ile zmiany odnoszące się do rozrodczości w ostatnich latach znajdują się w centrum zainteresowania – w dużym stopniu wskutek rządowego programu Rodzina 500+ - o tyle zmiany małżeńskości ewidentnie pozostają na uboczu społecznej percepcji. Tymczasem małżeństwo – definiowana jako natężenie zdarzeń demograficznych prowadzących do pojawienia się i rozpadu trwałych, zalegalizowanych związków dwojga dorosłych osób – również zmienia się szybko.

Zmiany te można opisać na wiele sposobów – odwołując się do częstości i typowego wieku zawierania związków małżeńskich, różnicy wieku nowożeńców, rodzaju zdarzeń poprzedzających związek (narzeczeństwo, wspólne zamieszkiwanie), wpływu ciąży na przyspieszenie decyzji o formalizacji związku, czy odwołując się do częstości rozwodów i separacji, stażu małżeńskiego osób decydujących się o rozwiązaniu związku, ich wieku, wpływu częstości rozwodów na skalę małżeństw powtórnych.

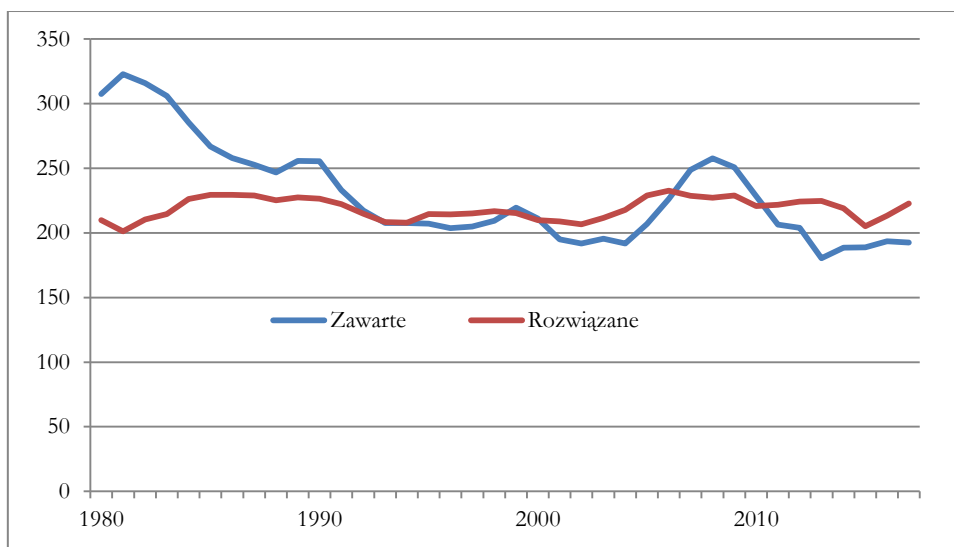
W niniejszym opracowaniu chciałbym spojrzeć na zachodzące zmiany bardziej syntetycznie, jednocześnie zaś włączyć do dokonywanej analizy kwestie związane z ustaniem małżeństw wskutek zgonu jednego z małżonków. Połączenie tych dwóch – wydawałoby się sprzecznych – zamiarów możliwe jest dzięki odwołaniu się do bilansu małżeństw. Bilans ów to różnica pomiędzy małżeństwami nowo zawieranymi a tymi rozwiązanymi wskutek zgonu jednego z partnerów albo rozwodu.

Rodzi się oczywiście pytanie o zasadność takiego badania. Czy analiza kierunku i skali zmian liczby istniejących w Polsce małżeństw – a takiej informacji dostarcza badanie bilansu małżeństw – dostarcza obecnie jakichkolwiek wartościowych informacji? W mojej ocenie tak, albowiem to małżeństwa, tworząc bazę dla funkcjonowania rodzin i gospodarstw domowych, wciąż decydują o możliwości zaspokojenia potrzeb zdecydowanej większości ludności naszego kraju. Waga małżeństw jest zwłaszcza widoczna w przypadku tych związków, które po osiągnięciu fazy pustego gniazda dochodzą do wieku odznaczającego się mniejszym lub większym zakresem uzależnienia od pomocy innych. W takim przypadku życie w związku małżeńskim oznacza samoistnie posiadanie współzamieszkującej osoby mogącej udzielić podstawowej pomocy w razie nagłej konieczności.

Główny Urząd Statystyczny od blisko półwiecza publikuje dane umożliwiające analizę bilansu małżeństw, w tym od roku 1993 w podziale wojewódzkim. Celem niniejszego opracowania jest przyjrzenie się temu, jak ów bilans zmieniał się w trakcie ostatnich 4 dekad (tj. od roku 1980) w skali kraju, a przede wszystkim temu, jak w ostatnich dwóch dekadach zmieniał się w obecnym układzie administracyjnym na poziomie województw. Jak łatwo się domyślać, w tym przypadku ograniczeni jesteśmy dostępnością danych, albowiem odpowiednie szacunki GUS udostępnia jedynie dla okresu funkcjonowania aktualnego podziału administracyjnego kraju.

Rozpocząć należy od stwierdzenia, iż Polska w trakcie ostatnich dwóch dekad doświadczała głównie ujemnego bilansu, a zatem liczba małżeństw zakończonych w danym roku kalendarzowym rozwodem czy zgonem małżonka trwale i znacznie przekraczała liczbę małżeństw nowo zawieranych (rys. 1).

Rysunek 1
Liczba małżeństw zawartych i rozwiązanych w Polsce w latach 1980-2017 (w tys.)

Źródło: *Roczniki Demograficzne* GUS z odpowiednich lat

Zdawać sobie oczywiście należy sprawę z tego, że w dużym stopniu bilans małżeństw kształtuje się pod wpływem czynnika kohortowego, a zatem wpływu liczby urodzeń w przeszłości. Wówczas gdy roczniki duże, składające się z licznych członków (np. jak to miało miejsce na przełomie lat 1970. I 1980., gdy pokolenia składające się z przedstawicieli powojennego wyżu demograficznego dochodziły do odpowiedniego wieku) osiągają wiek uznany w danej epoce historycznej za stosowny do zawarcia małżeństwa, wówczas bilans jest mocno dodatni, z uwagi na dużą liczbę zawieranych małżeństw. Gdy z kolei roczniki takie przechodzą do wyższego wieku, wpierw okresowo podnosi się liczba rozwodów, a następnie długotrwale wzrasta liczba owdowień, odzwierciedlając silny związek między wiekiem a prawdopodobieństwem zgonu.

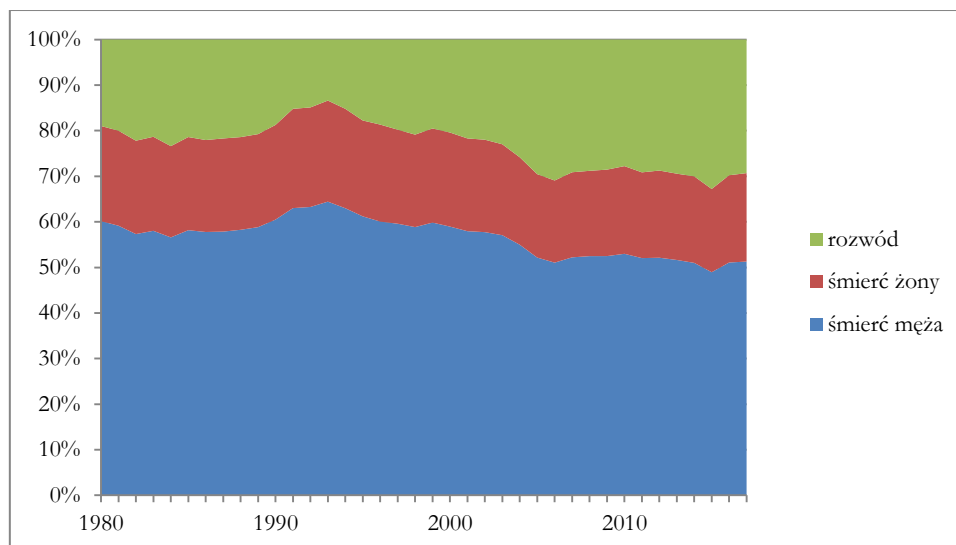
W rezultacie powyższych fluktuacji dochodzi w dłuższym okresie do znaczących zmian typu zdarzenia kończącego formalny związek (rys. 2). Zmienna liczba poszczególnych rodzajów zdarzeń demograficznych wynika nie tylko z czynnika kohortowego, ale również odzwierciedla długookresowe tendencje (np. obniżanie się umieralności, wzrost popularności rozwodów), ale i niekiedy zmiany prawno-organizacyjne instytucji publicznych (np. okresowy znaczny spadek liczby orzekanych rozwodów na początku lat 1990. Wynikający z przekazania uprawnień do orzekania o rozwodach z sądów rejonowych do sądów wojewódzkich).

Generalnie, ostatnich ćwierćwiecze lat to czas wpierw wzrostu, a później utrzymywania się dużego znaczenia rozwodów dla kształtowania się bilansu małżeństw, choć zdawać sobie należy sprawę z tego, iż odnotowana na początku lat 1990. była sztucznie zaniżona wspomnianą już zmianą właściwości sądu odpowiedzialnego za orzekanie rozwodu. Jednakże wciąż najważniejszą przyczyną zaniku związków małżeńskich jest zgon mężczyzny, co wynika zarówno z wyższej umieralności mężczyzn w każdym wieku w stosunku do swych rówieśniczek, jak i funkcjonującego wzorca związku, w którym dominują małżeństwa, w których mężczyzna jest starszy od swej partnerki.

Na terenie naszego kraju panuje jednak zróżnicowanie zachowań matrymonialnych, natężenia rozwodów, jak i poziomu umieralności. W rezultacie występują również i znaczące różnice w zakresie znaku (tab. 1) i wartości (tab. 2) bilansu małżeństw, czy w zakresie rozkładu przyczyn odpowiedzialnych za rozpad związków (tab. 3). Prawie 20 lat, odnośnie do których posiadamy odpowiednie dane, umożliwiają przy tym podjęcie próby sprawdzenia trwałości występujących różnic.

Rysunek 2

Rozkład przyczyn prowadzących do rozwiązania małżeństwa w Polsce w latach 1980-2017
(jako % ogółu rozwiązanych małżeństw)

Źródło: Obliczenia własne na podstawie *Roczników Demograficznych* z odpowiednich lat

Tabela 1

Województwa o dodatnim bilansie małżeństw w latach 1999-2017 w podziale na miasto i wieś

Region	Ogółem	Miasta	Wieś
Dolnośląskie	2008	-	1999-2000, 2006-2012, 2016
Kujawsko-pomorskie	1999-2000, 2007-2009	2008	1999-2012, 2015
Lubelskie	1999-2000, 2005-2010	1999-2010	2006-2010
Lubuskie	1999, 2007-2009	1999, 2007-2009	1999, 2006-2010, 2012
Łódzkie	-	-	2008
Małopolskie	1999-2017	1999-2000, 2007-2010	1999-2017
Mazowieckie	2007-2010	2008	1999-2003, 2006-2012, 2015-2016
Opolskie	2008-2009	-	1999, 2007-2010, 2012, 2015
Podkarpackie	1999-2017	1999-2012, 2014-2015	1999-2017
Podlaskie	2007-2010	1999-2000, 2007-2010	2007-2008
Pomorskie	1999-2002, 2006-2010, 2012, 2017	2007-2009	1999-2017
Śląskie	2008-2009	2009	1999-2000, 2002, 2006-2012
Świętokrzyskie	1999-2010	1999-2010	2000, 2002, 2004-2012
Warmińsko-mazurskie	1999-2000, 2007-2009	1999, 2008-2009	1999-2012, 2014-2015
Wielkopolskie	1999-2001, 2003, 2005-2011, 2015-2016	2007-2010, 2015-2016	1999-2017
Zachodniopomorskie	2007-2009	-	1999-2001, 2006-2012, 2014-2015
Polska	1999, 2007-2010	2008-2009	1999-2003, 2005-2012, 2014-2017

Źródło: *Roczniki Demograficzne* z odpowiednich lat

Przede wszystkim widać diametralną różnicę pomiędzy sytuacją ludności miast i wsi na korzyść tej drugiej. Z takiej prawidłowości wyłamują się jedynie podlegające długotrwałej depopulacji wynikającej z emigracji młodych ludzi obszary wiejskie Podlasia, Lubelszczyzny i województw łódzkiego

i świętokrzyskiego. Jedynie województwo łódzkie w całym analizowanym okresie posiadało cały czas ujemne saldo bilansu, podczas gdy jednocześnie Podkarpacie i Małopolska nie zaznały nawet jednego roku w takiej sytuacji. Aż w czterech regionach przez cały analizowany okres utrzymywał się ujemny bilans małżeństw dla ludności miast, zaś w dalszych trzech odmienna sytuacja występowała jedynie jednorazowo, podczas gdy jednocześnie znaleźć można województwa, gdzie dodatni bilans utrzymywał się przez większość czasu (Podkarpacie).

Mówiąc o relacji pomiędzy liczbą małżeństw nowo zawieranych a tych, które zostały rozwiązane lub ustały, warto skorzystać z prostego miernika, mówiącego o ilorazie tych dwóch wielkości. Miernik ten mówi o tym, w jakim stopniu zanikające małżeństwa zastępowane są tymi nowo tworzonymi (tab. 2), pośrednio informując o względnej skali nadwyżek i niedoborów. Miernik ten interpretować będziemy po uprzednim przemnożeniu przez 100% jako informację, w jakim stopniu występuje zastępowanie rozwiązywanych małżeństw. Wartości powyżej 100% mówić będą o dodatnim bilansie, przy czym im te wartości wyższe, tym i nadwyżka większa. Z kolei wartości poniżej 100% mówić będą o niedoborze nowo zawieranych małżeństw, przy czym im większa różnica w stosunku do 100% tym większy niedobór.

Tabela 2
Skala zastępowania małżeństw rozwiązywanych tymi nowo zawieranymi
w latach 2000-2017 według województw (w %)

Region	2000	2005	2010	2015	2017	min	max
Dolnośląskie	89,6	76,1	92,6	78,1	78,1	76,1	92,6
Kujawsko-pomorskie	103,4	90,0	96,4	86,4	81,5	81,5	103,4
Lubelskie	101,6	100,2	111,0	87,5	85,2	85,2	111,0
Lubuskie	92,6	73,4	99,7	84,6	86,6	73,4	99,7
Łódzkie	79,9	73,5	86,4	83,1	71,3	71,3	86,4
Małopolskie	120,4	104,1	125,3	112,2	108,4	104,1	125,3
Mazowieckie	97,2	91,0	101,2	97,6	89,1	89,1	101,2
Opolskie	92,3	82,5	99,1	87,8	81,0	81,0	99,1
Podkarpackie	120,1	107,0	133,2	113,2	107,3	107,0	133,2
Podlaskie	96,1	88,9	100,7	93,4	89,8	88,9	100,7
Pomorskie	110,4	98,5	112,3	93,9	100,4	93,9	112,3
Śląskie	97,9	85,9	97,6	82,6	77,2	77,2	97,9
Świętokrzyskie	108,6	103,6	105,5	83,1	81,1	81,1	108,6
Warmińsko-mazurskie	109,7	90,1	98,9	91,6	81,4	81,4	109,7
Wielkopolskie	108,4	104,6	115,2	106,9	93,0	93,0	115,2
Zachodniopomorskie	95,4	80,6	92,0	91,7	81,6	80,6	95,4
Polska	100,6	90,4	103,4	92,0	86,5	80,3	113,4

Źródło: Obliczenia własne na podstawie *Roczników Demograficznych* GUS z odpowiednich lat

Wykorzystana metoda wskazuje, iż największe i trwałe niedobory małżeństw występują w województwach łódzkich, zachodniopomorskim, śląskim i dolnośląskim, gdzie nawet najwyższe wskaźniki dla najlepszych lat mówiły o liczbie nowo zawieranych małżeństw o kilka – czy nawet kilkanaście (łódzkie) – procent niżej w stosunku do wielkości potrzebnej do pełnego zastąpienia małżeństw zakończonych skutkiem zgonu jednego z małżonków czy skutkiem rozwodu. Niewiele lepiej jest na Opolszczyźnie czy w Lubuskim. Z drugiej strony, jedynie Podkarpacie i Małopolska mają stale „nadwymiarowy” poziom zastępowania małżeństw. Pozostałe województwa odznaczały się dużą zmiennością wartości, zaś aż 8 spośród nich doświadczyło okresowo występowania wartości świadczących o dodatnim bilansie małżeństw.

Ostatnim zagadnieniem, jakie chciałbym poruszyć w niniejszym opracowaniu są przyczyny rozwiązania małżeństw, a dokładniej regionalna specyfika rozkładu takich powodów. Jak można się domyślać, wraz z odmiennym podejściem do np. rozwodów w Polsce Południowo-Wschodniej i Północno-Zachodniej widoczna być powinna również i odmienność ważności rozwodu jako środka prowadzącego do zakończenia małżeństwa (tab. 3).

Tabela 3

Rozkład ważności przyczyn prowadzących do rozwiązania małżeństwa według województw w latach 2000, 2010 i 2017 (jako % ogółu rozwiązanych małżeństw)

Region	2000			2010			2017		
	Zgon męża	Zgon żony	Rozwód	Zgon męża	Zgon żony	Rozwód	Zgon męża	Zgon żony	Rozwód
Dolnośląskie	53,3	18,9	27,7	49,1	18,1	32,8	47,2	19,5	33,4
Kujawsko-pomorskie	58,4	20,2	21,3	50,2	18,8	31,0	48,9	20,1	31,0
Lubelskie	64,9	21,3	13,8	60,2	19,1	20,7	54,3	18,7	27,0
Lubuskie	53,7	19,6	26,7	48,9	18,5	32,6	48,1	19,7	32,2
Łódzkie	60,4	20,5	19,2	55,0	19,5	25,4	53,3	19,4	27,3
Małopolskie	62,1	22,0	15,9	56,7	21,0	22,3	54,1	20,2	25,6
Mazowieckie	59,6	20,4	20,0	53,5	18,9	27,6	51,6	18,7	29,7
Opolskie	57,2	20,3	22,5	53,1	20,5	26,4	52,7	20,2	27,1
Podkarpackie	62,7	22,0	15,3	58,6	20,4	21,0	56,0	19,9	24,1
Podlaskie	59,6	19,6	20,7	53,9	18,3	27,8	53,7	18,7	27,5
Pomorskie	53,7	19,7	26,6	50,4	19,4	30,2	49,9	20,3	29,8
Śląskie	59,1	21,5	19,4	51,0	19,8	29,2	52,1	20,4	27,5
Świętokrzyskie	67,3	22,5	10,2	59,5	19,8	20,7	55,6	19,7	24,7
Warmińsko-mazurskie	56,5	19,2	24,3	48,6	17,2	34,2	48,2	18,2	33,6
Wielkopolskie	58,9	21,5	19,6	53,8	19,5	26,8	50,8	19,1	30,1
Zachodniopomorskie	55,1	19,9	25,0	49,3	18,7	32,0	48,2	18,6	33,2
Polska	59,0	20,6	20,4	53,0	19,2	27,8	51,3	19,4	29,3

Źródło: obliczenia własne na podstawie *Roczników Demograficznych* GUS z odpowiednich lat

W przypadku przyczyn rozwiązania małżeństw występuje relatywnie duża stałość ważności „zgon żony”, albowiem pomiędzy poszczególnymi regionami występują nieduże różnice (zazwyczaj nie przekraczając 2 pkt proc. między ekstremami). Tymczasem duże różnice w ujęciu tak bezwzględnym, jak i zwłaszcza względnym występują w przypadku pozostałych dwóch przyczyn. Rzeczywiście, występuje wspomniany powyżej spodziewany niższy udział wagi rozwodów wśród przyczyn rozwiązania małżeństw w województwach Polski Południowo-Wschodniej, prowadząc jednocześnie do relatywnie niskiego udziału małżeństw rozwiązanych wskutek zgonu męża. Równocześnie ta ostatni przyczyna występuje najrzadziej w tych województwach, w których istnieje najwyższe prawdopodobieństwo rozpadu związku wskutek rozwodu. Relatywnie słabo natomiast widoczny jest wpływ umiERALNOŚCI – w przypadku tych województw, gdzie należałoby oczekiwać najwyższych udziałów zgonów z uwagi na najwyższą umieralność (łódzkie, śląskie, lubuskie) prawidłowość taka nie występuje.

Potwierdza to jedynie konieczność wielowymiarowego poszukiwania wytłumaczeń dla występujących pomiędzy regionami różnic w zakresie poziomu bilansu małżeństw, a zwłaszcza przyczyn takiego zróżnicowania.

*

*

*

W efekcie powyższych zmian liczba istniejących małżeństw zmniejszała się we większości województw (tab. 4) w całym okresie, dla którego GUS publikuje dane w interesującym nas przekroju (tj. od 2002 r.). Jedynie w pięciu ich liczba wzrosła, przy czym maksymalne przyrosty względne (małopolskie – 7,1% – i pomorskie – 6,0%) są zdecydowanie niższe niż maksymalne spadki (łódzkie – minus 8,5% – i opolskie – minus 7,6%). Warto w tym przypadku zaznaczyć, iż szacunki odnośnie do zmian liczby istniejących formalnych związków uwzględniają nie tylko omawiane w niniejszym opracowaniu czynniki wpływające na bilans małżeństw, ale również i migracje, zarówno międzywojewódzkie, jak i zagraniczne. Zatem wnioski płynące z analizy tych zmian mogą się nieco różnić – wskutek uwzględniania migracji – od wniosków budowanych tylko na analizie różnic między małżeństwami nowo zawieranymi i tymi rozwiązanymi.

Tabela 4
Zmiana liczby istniejących małżeństw według województw w latach 2002-2017

Region	Ogółem			Miasto			Wieś		
	Liczba (w tys.)		Zmiana w proc.	Liczba (w tys.)		Zmiana w proc.	Liczba (w tys.)		Zmiana w proc.
	2002	2017		2002	2017		2002	2017	
Dolnośląskie	669,1	648,5	-3,1	479,6	436,5	-9,0	189,6	212,1	11,9
Kujawsko-pomorskie	488,6	482,8	-1,2	307,7	282,3	-8,3	180,9	200,5	10,8
Lubelskie	517,8	499,5	-3,5	242,8	228,4	-5,9	275,0	271,1	-1,4
Lubuskie	228,1	224,9	-1,4	149,0	140,2	-5,9	79,1	84,7	7,1
Łódzkie	623,3	570,2	-8,5	402,3	346,2	-13,9	221,0	223,9	1,3
Małopolskie	751,4	804,8	7,1	381,0	381,1	0,0	370,4	423,7	14,4
Mazowieckie	1207,4	1240,9	2,8	779,1	784,3	0,7	428,2	456,6	6,6
Opolskie	249,9	231,0	-7,6	130,2	115,2	-11,5	119,7	115,8	-3,3
Podkarpackie	487,7	508,5	4,3	200,0	206,5	3,3	287,7	302,0	5,0
Podlaskie	279,9	270,7	-3,3	164,1	164,4	0,2	115,8	106,3	-8,2
Pomorskie	504,9	535,1	6,0	350,8	339,5	-3,2	154,2	195,6	26,8
Śląskie	1164,6	1102,8	-5,3	917,5	834,3	-9,1	247,1	268,5	8,7
Świętokrzyskie	314,2	300,5	-4,4	146,6	131,6	-10,2	167,6	168,9	0,8
Warmińsko-mazurskie	324,0	313,9	-3,1	199,7	185,5	-7,1	124,3	128,4	3,3
Wielkopolskie	795,9	828,1	4,0	462,1	441,5	-4,5	333,8	386,6	15,8
Zachodniopomorskie	385,6	373,3	-3,2	272,5	255,2	-6,3	113,1	118,1	4,4
Polska	8992,2	8930,6	-0,7	5585,0	5272,7	-5,6	3407,2	3662,8	7,5

Źródło: obliczenia własne na podstawie *Roczników Demograficznych* z odpowiednich lat

Zdecydowanie korzystniej od sytuacji regionów ogółem wygląda sytuacja wśród mieszkańców wsi, gdzie jedynie w 3 województwach nie odnotowano wzrostu liczby małżeństw. Tymczasem w przypadku mieszkańców miast aż w 12 regionach zanotowano spadek liczby istniejących formalnych związków. Za taki stan odpowiadają nie tylko różnice częstości zawierania związków i rozwodów, ale również i proces suburbanizacji przyczyniający się do przemieszczania się części małżeństw mieszkających w miastach na tereny podmiejskie.

W nadchodzących latach bez wątpienia ujemny bilans małżeństw będzie się utrzymywać, nawet w sytuacji znacznego zmniejszenia się liczby rozwodów. Dziać się tak będzie pod wpływem wspomnianego już czynnika kohortowego – wchodzeniu powojennego wyżu demograficznego do wieku wysokiego natężenia zgonów towarzyszyć będzie wchodzenie w wiek formowania związków – w tym i tych sformalizowanych – przez roczniki urodzone na przełomie XX i XXI wieku. Dodatkowo zaznaczyć trzeba, iż nawet samoistnie zmniejszenie się liczby rozwodów nie doprowadziłoby do proporcjo-

nalnej poprawy bilansu małżeństw. Wszak obecnie już 20% wszystkich zawieranych związków małżeńskich to małżeństwa powtórne, czyli takie, które w zdecydowanej większości formują się dzięki uprzednio orzeczonemu rozwodowi, patrząc na zdecydowaną dominację osób rozwiedzionych wśród nowożeńców niebędących pannami czy kawalerami.

Literatura:

- RRL (Rządowa Rada Ludnościowa), 2017, *Sytuacja demograficzna Polski. Raport 2016-2017*, ZWS GUS, Warszawa, <http://hdl.handle.net/11089/24447>
- Szukalski P., 2010, *Bilans małżeństw w powojennej Polsce*, „Wiadomości Statystyczne”, nr 9, 26-36, <http://dspace.uni.lodz.pl:8080/xmlui/handle/11089/3635>
- Szukalski P., 2013, *Małżeństwo: początek i koniec*, Wyd. UŁ, Łódź, 204 s., <http://hdl.handle.net/11089/16165>
- Szukalski P., 2018, *Owdowienie i osierocenie w III RP: Perspektywa polityki społecznej*, „Polityka Społeczna”, nr 7, 9-15